

Валентина ЗОТОВА, Галина ЗАЛОГІНА (Мелітополь)

МАЛА ПРОЗА Н. КОРОЛЕВОЇ НА ТЛІ ДАВНЬОУКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ: ТИПОЛОГІЧНІ СХОДЖЕННЯ

Анотація. Автори аналізують типологічні сходження в бароковій прозі Н. Королевої і творах давньої української літератури («Повість минулих літ», «Слово про Ігорів похід»), які стали творчим підґрунтям для роботи письменниці над циклом «Легенд старокиївських». Звертається увага на тематичні, ідейні та художньо-стильові зв'язки.

Створивши яскраві барокові полотна – з архаїчною лексикою, «важким синтаксисом», оригінальними тропами – Наталена Королева запропонувала читачеві глибоко філософську, психологізовану прозу, яка є актуальною в нашому сьогоденні, змушує українців замислитись над головнішим у житті, над тим, що робить людину Людиною.

Ключові слова: барокова проза, давня українська література, психологізм, стилізація, типологічні сходження.

Наталена Королева – талановита українська письменниця, але її твори мало відомі сучасному читачеві. Одними з найкращих у доробку авторки є «Легенди старокиївські». У них постає не стільки художній образ далекого минулого, скільки світ людей різних часів.

Дослідженню творчості Н. Королевої присвятили свої розвідки О. Бабишкін [1], І. Голубовська [2; 3; 4], О. Мишанич [5], Т. Рязанцева [7; 8], А. Усатий [10], Р. Федорів [11], Вал. Шевчук [12] та ін. Усі вони відзначили художнє багатство барокової прози письменниці. «Легенди...» свідчать про те, що авторку надихнула краса світового й українського мистецтва, що українська історія, культура, словесно-художня творчість були в колі найбільших зацікавлень і вплинули на формування її неповторного стилю. Зв'язок змісту творів Н. Королевої, зокрема «Легенд старокиївських», із певним історичним підґрунтям, літературними пам'ятками давноминулих епох очевидний. Тому нас зацікавила проблема типологічного зіставлення історичної прози письменниці з прадавньою українською літературою (літературою Давньої Русі). Мета даної статті полягає в компаративному аналізі тематичних, ідейних та художньо-стильових паралелей у «Легендах старокиївських» Н. Королевої і творах давньоруського періоду: «Повість минулих літ» і «Слові про Ігорів похід».

У своєму знаменитому циклі авторка описує невеличкі, нетривалі епізоди з життя людей різних епох. Образно змальовуючи конкретний факт, маленький «уринок буття», вона намагається передати враження від усього цілого, певної картини дійсності. Н. Королева так своєрідно розкриває внутрішній світ людини, користується такою оригінальною лексикою й синтаксичними конструкціями, що створюється враження вишуканої величності; здається, сюжети вдягнено в пишні, дорогі шати, які виблискують коштовним камінням, але поверхності, пихатості при цьому не відчувається. Бо крізь всі прикраси проглядає майже дитячий оптимізм письменниці, її віра в обов'язкову перемогу

добра над злом. Поєднання урочистості й простоти є особливістю художнього стилю Н. Королевої, і, можливо, саме воно робить читання «Легенд...» справжньою насолодою. Отже, доречна думка про те, що твори письменниці мають велике естетичне значення.

На наш погляд, тематичні, ідейні та художньо-стильові зв'язки «Легенд старокиївських» Н. Королевої з давньоруськими творами не принагідні, як про це писав О. Мишанич у статті «Диво-світи Наталени Королевої» [5, с. 634], а глибинні й свідчать про художні, етико-естетичні цінності самої письменниці. Вона не обходила теми української історії, а інтерпретувала їх. Це можна, наприклад, довести, порівнявши сюжети про Аскольда в «Легендах старокиївських» і «Повісті минулих літ». У «Легендах...» читаємо, що раптово «виросли довкола князя бойовники Святovidові... Смертельний удар засяг князя Аскольда» [5, с. 496]. У «Повісті...» ж ідеться не про раптовість. Розповідається, що попередньо було виголошено вирок: «...і сказав Олег Аскольду і Діру: / – Не князі ви і не князівського роду, а я – князівського роду. А коли винесли на руках Ігоря, промовив: / – А ось він – син Рюриків! / Убили Аскольда і Діра» [6, с. 22].

Н. Королева змальовує цілком реальних осіб, змінюючи, однак, деталі подій, переданих у літописі. Вона спирається на історичні факти не стільки щоб створити враження давнини, скільки для того, щоб передати характери давньої епохи, зокрема образи князя Аскольда, його вбивць. Ця ж легенда («Аскольдова могила») свідчить про те, що Н. Королева знаходила в давньоруських творах потрібні географічні відомості, запозичувала описи Києва і навколишньої місцевості тощо. Незаперечним є не тільки тематичний зв'язок творів Н. Королевої з літературою Київської Русі, а і їх спільне джерело – давньоруська дійсність. Проте завдання авторів, віддалених один від одного в часі століттями, інтерпретація ними подій були, звичайно, різними, хоча ми можемо простежити

яскраві паралелі художніх думок та мотивів. Часом із лаконічного стародавнього сюжету Королева розгортала хоч і легендарну, а все ж ліричну повість. Використовуючи прадавні образи-символи, вона проектувала їх на сучасне її суспільство, на людей і розповідала «вічні історії», як це було з літописною легендою про заснування Києва.

Використавши лише згадку про сестру Либідь, що є у літописі, а також інші історичні, міфологічні й уснопоеитичні образи, Королева створює розлогий ліричний сюжет. Сестра Либідь, яку письменниця назвала Свангільд-князівною, хоче бути рівною братам у їх боротьбі з ворогами й просить дозволу взяти участь у чоловічій справі. Вона відкидає залицяння Ерика, через що більше не має права ніколи кохати, присвячує себе служінню богам. У цій частині твору надзвичайно цікавою є ситуація вибору, у якій опиняються й Ерик, і брати Кий, Щек та Хорив, і їх сестра. Авторці вдалося передати психологічне напруження, за якого кожний виборює своє і водночас щось втрачає. Н. Королева поступово увиразнює думку про те, що все в житті й суспільстві взаємопов'язано, тому кожний мусить відповідати за свої вчинки й почуття: покохавши, і, таким чином, порушивши дану обітницю, Свангільд невідступно повинна бути покарана, й покарання це страшне. Своєю стрілою вона вбиває Ізмарагда-Святогора, людину, задля якої розквітло її кохання. Письменниця змальовує сповнену драматизму сцену прощання Свангільд із коханим і її подальшої вічної печалі. Красива легендарна повість дала можливість прозаїку торкнутися важливих філософських проблем, відображених у категоріях буття й небуття, почуття й обов'язку, кохання й помсти, пам'яті тощо.

У «Легендах...» авторка розробляє не лише теми, пов'язані з Київською Руссю, а й, наприклад, з античністю. Однак, про що б вона не писала, завжди проектувала художню оповідь на прадавню українську історію. Зокрема, в «Екклзії» використовується складна образно-символічна система римської культури і теж ідеться про непроминальні цінності: людяність, добро, любов, помста, пам'ять, самопожертва тощо. Дівчинку, за її милосердя, люди покарали. Навіть покровитель «отар небесних», побачивши це, був уражений людською жорстокістю: «...Бо ж бачили сині Панові очі на прибережному піску нерухоме омертвлене тіло молоденької пастушки. Вкинули у море люди те гарне дівчатко, що мало за провину тільки добрість і любов» [5, с. 469]. Філософське підґрунтя цього твору також очевидне. А оскільки дія в ньому розгортається в Таврії, у Херсонесі, Королева спрямовує увагу читача на такі деталі, які змушують замислитися й про прадавні українські землі, і про людей, що мешкали на них. Авторка вводить їх звичаї, характери, почуття в загальносвітовий культурний і літературний контекст.

У легенді «Перунове прокляття» письменниця торкається однієї із найбільш важливих думок, викладених авторами давньоруської та старої української літератури – думки про шкідливість міжусобних війн. У «Повісті минулих літ» читаємо, що диявол розпалив «чвари поміж братами Ярославичами. У тих чварах Святослав із Всеволодом був заодно проти старшого брата Ізяслава» [6, с. 128]. Відповідно у «Слові про Ігорів похід»: «Встала тоді обида в силах Дажьбожого внука, дівою ступила на землю Троянову, сплеснула крильми лебединими, на синьому морі біля Дону плещучись, прогнала часи достатку. Перестали князі невірних воювати, стали один одному казати: «Се моє, а се теж моє, брате!». Стали вони діла дрібні вважати за великі, на себе самих підіймати чвари...» [9, с. 15]. У Н. Королевої: «–Тяжке ти лихо задумав, ясний Ярославичу! Прокляття Перунового просиш! Ворожнечі братної, княже! Але дам, дам, що бажаєш, бо то доля твоя!...» [5, с. 596]

Зважаючи на те, що «Легенди...» створювалися у розпал Другої світової війни, можемо з упевненістю стверджувати: Королева шукала в далекому історичному минулому прикладів, які б довели згубність воєнних дій, ворожнечі, насильства, згуртували народ у боротьбі за визволення рідної землі. І тут письменниця не була одинокою. (Пригадаймо «Данила Галицького» А. Хижняка, «Ярослава Мудрого» І. Кочерги та ін. подібні твори.) Екстраполюючи проблематику «Легенд старокіївських» на сучасність, на час новітніх випробувань, завважимо, що думки письменниці звучать з новою силою.

У цитованих творах проглядає ще одна спільність: міжусобні війни починаються за сприяння якихось божественних сил, ворожих людству (в «Повісті...»), або ворожих саме русинам (у «Легендах...»). Автор «Повісті...» ніколи не забуває про присутність Бога і згадує його повсякчас, але він не лише пропагує біблійні істини, а й намагається підтверджувати їх прикладами з дійсності. Зразком цього може бути такий епізод: «Того ж літа знамення було в небі – ніби круг стояв посеред неба превеликий. Того ж літа засуха була така, що вигорала земля і багато лісів спалахнули самі і болота; і війна велика була, і половці сунули звідусюди... Взяти три міста і багато сіл по обох берегах Дніпра. Того ж літа упала зоря, мов превеликий змій із неба, і жажнулись всі люди. В ті ж часи земля стогнала так, що багато хто чув. Усе це коїлось тому, що помножились гріхи наші і неправди» [9, с. 134].

Звернемо увагу на те, що спершу автор створює в читача відповідний настрій, описуючи усілякі дива, причому лаконізм оповіді й небагатослівність автора допомагають підсилити враження правдивості; потім літописець виголошує свою мораль. Тут, до речі, як і в «Слові...», дуже чутно відгомін не лише християнських, а і язичницьких образів, мотивів, наявне їх еkleктичне поєднання.

Цей же прийом характерний і для художнього стилю Н.Королевої. У неї знаходимо опис хрещення Русі і наруги над язичницькими ідолами. Однак завважимо: на підставі улюблених тем письменниці, що культивувались і в «Легендах...», і в інших, раніших, творах, не можна стверджувати, що релігійні погляди – належність до будь-якої віри – превалювали в неї над іншими. Тому мав рацію О. Мишанич, коли писав, що критика 30-х років «перебільшувала релігійність і католицизм Н. Королевої, хотіла бачити в ній фанатичну католичку, а в її творах – «побоже читання», тлумачення біблійної історії і християнських догм» [5, с. 653].

У «Легендах старокиївських» письменниця торкається антинормії «людина (особистість) – натовп». Н. Королева влучно передала настрої натовпу, змалювавши його психічний стан. Можна стверджувати, що один із прийомів, накреслених ще давньою прозою, знайшов місце у творчості письменниці ХХ століття.

Автор використовує ще один із давніх способів передачі почуттів – описи стану природи. У неї знаходимо такі рядки: «З обпалених, поломлених дерев сльозами падало зв'язане листя» [5, 595]. Це цілком відповідає стилю «Слова...»: «Никне трава жалощами, древо з туги к землі клониться» [9, с. 15].

«Легенди...» близькі до стилю власне художніх текстів Київської Русі особливою емоційністю, почуттєвістю, які є важливими художніми засобами висловлення думки письменника. Наприклад, «Повість минулих літ» містить епізод, що розповідає про те, як Святополк і Давид осліпили свого брата Василька. Автор не застосовує майже ніяких тропів, за винятком кількох порівнянь та епітетів. Він просто переказує цю подію. Але кризь аскетичний переказ проступає великий біль людини через жадливий злочин. У Н. Королевої знаходимо інший сюжет з іншими персонажами, однак емоційна ситуація видається нам такою ж: засудження несправедливої образи, підлої зради. «Таж не тіль-

ки архангел золотою, холодною статуєю став. Стали металом студеним і серця тих міщан, що вождя свого ворогу видали», – пише Королева [5, с. 581]. У «Повісті минулих літ», відповідно до законів літописного жанру, неможливо було змінити хід подій (хоч інтерпретували їх по-різному) – і розповідається про те, що злочин було скоєно. Письменниця ж скористалася художнім вимислом. У її творі Михайлик є істотою, вищою від людини, йому вдається втекти від кривдників, піднятися над ними, щоб завжди нагадувати про боротьбу добра зі злом, яка не скінчилася й досі. Легенда «Михайлик» має оптимістичне звучання; сподіваючись на справді світле майбутнє, письменниця повертає читача до вічного питання: що є чорне, а що – біле; спонукає до роздумів про сенс життя.

Таким чином, типологічний аналіз творів Н. Королевої і прадавніх текстів дає підстави зробити наступні висновки. Зв'язки між ними на тематичному рівні (тематична типологія) полягають у тому, що письменниця торкалася багатьох сюжетів, які були відомі ще в літературі Київської Русі і відтворювали давньоруську дійсність. Ідейні зв'язки (типологія мотивів) підтверджуються подібною, хоч і не однаковою, інтерпретацією подій, засудженням і в давніх творах, і в прозі Королевої таких явищ історичної дійсності, які можна об'єднати визначеннями: зло, несправедливість, насилля, зрада. Протиставляючи їм вічні, вселюдські цінності (добро, справедливість, милосердя, вірність), автор надає останнім і слов'янського змісту, й українського національного колориту. Художньо-стильові зв'язки (типологія стилю) полягають у використанні художніх засобів відтворення подій, спільних для давніх і сучасних авторів. Н. Королева навмисне стилізувала свої легенди «під старовину», щоб створити художній образ давноминулої епохи, яка відзначалась державністю, значимістю та величчю думки, переданої в літературних творах, а через неї – окреслити важливі філософські, морально-естетичні проблеми людей середини ХХ століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабишкін О. Несподіване, щасливе знайомство (листи, нотатки, спогади Н. Королевої) / О. Бабишкін // Всесвіт. – 1993. – № 2. – С. 176–185.
2. Голубовська І. Найекзотичніша постать в українській літературі (Нотатки про Наталену Королеву) / І. Голубовська // Українська література в загальноосвітній школі. – 2001. – № 1. – С. 58–60.
3. Голубовська І. Виплекані мрією і любов'ю («Легенди старокиївські» Н. Королевої – тематична своєрідність) / І. Голубовська // Слово і час. – 2002. – №11. – С. 41–45.
4. Голубовська І. Життєпис сучасниці: повість Наталени Королевої «Без коріння» / І. Голубовська / Дивослово. – 2004. – № 6. – С. 59–62.
5. Королева Н. Предок: Історичні повісті; Легенди старокиївські / Наталена Королева // упоряд., авт. післямови та приміт. О. В. Мишанич. – К. : Дніпро, 1991. – 670 с.
6. Повість минулих літ. Літопис. Переказ В.Близнеця. – К. : Веселка, 1989. – 221 с.
7. Рязанцева Т. Міф успіху чи успіх міфу? / Т. Рязанцева // Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях, коледжах. – 2003. – № 2 – С. 172–174.
8. Рязанцева Т. Помолитися за душу письменниці / Т. Рязанцева // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2003. – № 1. – С. 200–203.

9. Слово про Ігорів похід. Переклад М.Рильського – К. : Дніпро, 1977.– 108 с.
10. Усатий А. Легенда «Скитський скарб» Наталени Королевої в позакласному читанні // Українська література в загальноосвітній школі. – 2000. – № 6. – С. 62–64.
11. Федорів Р. Королева, що ходила в інший світ / Р. Федорів // Жовтень. – 1998. – № 7. – С. 48–54.
12. Шевчук В. Загадковий і манливий світ Наталени Королевої / В. Шевчук // Дорога в тисячу років. – К. : Рад. письменник. – 1990. – С. 378–385.

Valentyna Zotova, Galyna Zalogina

N. Koroleva's small prose on background of old ukrainian literature: typological connections

Summary. Authors analyse typology ascents in N. Koroleva's baroque prose and works of old Ukrainian literature («Tales of Bygone Years», «The Tale of Igor's Campaign»), that became the creative soil for the writer's cycle "The Ancient Kyiv Legends». The attention is applied on thematic, ideological and artistically-stylish connections.

Creating bright baroque art objects – with an archaic vocabulary, «heavy syntax», bright tropes – Natalena Koroleva offered to the reader deeply philosophical, psychological prose that is actual in our present time, compels Ukrainians to be thoughtful about the main things in life and things that do a person a real Human.

Key words: baroque prose, old Ukrainian literature, psychologism, stylization, typological connections.

Одержано 27.02.2018 р.

© Зотова В., Залогіна Г., 2018